

ІНФОРМ-ДОСЬЄ

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА – ЗАТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

28 червня в Україні відзначають державне свято – День Конституції.

За історичними мірками наш Основний Закон – зовсім молодий документ, але українська конституційна традиція має багату історію.

Фундаментом правової та політичної культури українського народу є перший правовий кодекс – *“Руська правда”* князя Ярослава Мудрого. Саме в Київській Русі були закладені основи державницьких традицій українців. Звідси родом герб, грошова одиниця, Київ, як політичний і культурний центр України.

Продовжило традиції державотворення Галицько-Волинське князівство. В умовах монгольського загарбання і розпаду державних структур у Подніпров’ї галицько-волинські князі у XIII-XIV століттях розвинули інститут державності на значній частині українських земель. Тоді вдалося не лише зберегти, а й посилити європейський вектор розвитку, стати частиною спільних зусиль у боротьбі із монгольським нашествям.

У середині XIV століття українські землі увійшли до складу Великого Князівства Литовського, яке стало фактичним продовжувачем традицій Київської Русі.

Економічно і культурно руські землі були значно розвиненіші за литовські, і саме руські еліти сформували обличчя литовської держави. Основним джерелом права у ті часи була *“Руська правда”*, пізніше – *“Литовські статuti”*, укладені на її основі. Українські землі в складі Великого Князівства Литовського користувалися широкою автономією.

У XVI столітті українці створили новий соціально-політичний феномен – запорозьке козацтво. Як окремий соціальний стан козацтво на давньоруських військових і європейських лицарських традиціях створило військово-політичну організацію – Запорозьку Січ, засновану на принципах особистої свободи та виборності влади. У Запорозькій Січі сформувалися підвалини республіканської форми правління, нові принципи судочинства та джерела права. У середовищі козацької еліти вперше в історії української суспільно-політичної думки були чітко сформульовані фундаментальні основи майбутньої національної державної ідеї – права українського народу на власну державу.

Ці принципи були втілені в українській державі – Гетьманщині, створеній внаслідок національно-визвольної революції середини XVII століття на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким. Гетьманщина була життєздатним політичним організмом: мала органи влади, територію, державну організацію, військо,

Перша сторінка
Синодального списку
Руської правди

фінансову, податкову та нормативно-правову системи тощо. Вершиною політичної думки Гетьманщини стало створення однієї з перших у світі конституцій – Конституції Пилипа Орлика, яка й сьогодні вражає своєю актуальністю й високим правовим рівнем.

Пилип Орлик (1672-1742) – гетьман України (1710-1742), сподвижник Івана Мазепи, його найближчий соратник. Серед українських гетьманів він вирізняється тим, що був першим великим українським політиком, змушеним діяти за межами країни – в еміграції.

Походив з роду литовської шляхти, який мав чеське коріння. Високий рівень освіченості, здобутий у Віленському єзуїтському та Київському колегіумах, забезпечив Орлику швидке просування сходами канцелярської кар'єри.

Він починав службу як військовий канцелярист, згодом став генеральним писарем Війська Запорозького. Гетьман Мазепа одразу помітив і оцінив його непересічні здібності, інтелект і гострий розум. Досить скоро Орлика направляють на дипломатичну службу в Москву. Саме Пилипу Орлику вдалося впродовж тривалого часу не тільки вправно приховувати факт перемовин між Мазепою і шведським королем Карлом XII щодо військового і політичного альянсу, але й переконати царя Петра I та його оточення, що доноси, які на Мазепу безперестанно писали Іскра і Кочубей, попереджаючи російського царя про зраду – неправдиві й наклепницькі.

Під час подій 1708-1709 років і поразки шведсько-українських військ під Полтавою Орлик залишився на боці Мазепи і разом з ним відступив на територію Туреччини, в Бандери.

Після смерті Мазепи, коли постало питання про вибір нового гетьмана на протигагу Іванові Скоропадському, поставленому на Україні Петром I, та частина козаків, яка пішла у вигнання, на козацькій раді 5 квітня 1710 р. обрала своїм керманічем саме Пилипа Орлика. Після елекції між новообраним гетьманом та старшиною було укладено політичну угоду, що окреслювала основні засади організації влади в козацькій державі – «*Договори і Постановлення прав та Вольностей Війська Запорозького*».

Пізніше Орлика назвуть «гетьманом у вигнанні», а укладені ним "*Договори і Постановлення прав та Вольностей Війська Запорозького*" стануть відомі як **Конституція Пилипа Орлика**. Орлику вдалося фактично «з нуля» створити

Андрій Гета. Пилип Орлик. Гравюра.
Державний історико-культурний
заповідник м. Остроз

український уряд у вигнанні: були призначені генеральний писар, генеральний суддя, генеральний осавул тощо.

У своєму прагненні звільнити Гетьманщину від російського панування Орлик спирався на підтримку Швеції, Туреччини та Кримського ханства.

У 1712 році він звертається з відкритим маніфестом до європейських володарів, пишучи, що «*козацька нація, що стогне під тиранським ярмом Москви, прагне лише того, щоб домогтися своєї волі*». У 1714 році залишає Бендери й перебирається до Швеції, але смерть його чільного союзника Карла XII змушує шукати сприяння інших держав.

Булава Пилипа Орлика. Кабінет раритетів єпархіальної бібліотеки м. Лінчепінг, Швеція

Упродовж свого гетьманування Пилип Орлик енергійною, наполегливою, невтомною працею тримав українське питання на Європейському континенті в активному й дійовому стані. Завдяки українському гетьману-емігранту Європа знала про Україну як державу ще на початку XVIII ст. Відтоді і склалася певна традиція українсько-європейських зв'язків.

«Ми знаємо гетьмана Пилипа Орлика як людину великої ворожнечі до москалів, розумну й відважну, дуже поважану й люблену на Україні між козаками, яким цар відібрав майже всі давнішні вольности. Але козаки, хоч 18 000 московських драгунів тримає Україну в тяжкому гніті та неволі, тільки і шукають нагоди, щоб повстати проти гнобителів і повернути свою давнішню вольність».

Лист французького дипломата у Варшаві де Монті до французького прем'єр-міністра Флері. Листопад 1729 р.

Пилип Орлик вільно спілкувався з правителями багатьох країн Західної та Центральної Європи, турецькими султанами і кримськими ханами. Він знав чимало мов: українську, російську та польську, латинську, італійську, французьку, новогрецьку, шведську, німецьку, болгарську, сербську, «*геленську*». На більшості з них писав. Книга була для нього не лише джерелом інформації та резервом мудрості, а й величним пам'ятником людського духу. В його щоденнику є знаменита фраза: «*Книжки подібні до живих істот. Оправлені в шкіру, вони тремтять в руках неуків*».

Орлик багато читав, в основному з історії, політики, теології, любив також художні твори і особливо старався здобути газети. В його паперах було знайдено нотатки з французьких, італійських, німецьких та голандських часописів. Перше книжкове зібрання Орлика загинуло після Полтавської битви, про що він писав в одному зі своїх листів: *«І тоді я втратив усе своє мано, ... старі гарні книги»*. Нову бібліотеку гетьман почав збирати вже перебуваючи в еміграції, і тому вона складалася цілком з іноземних видань. У книгозбірні Орлика були представлені Данте, Мольєр, Шекспір. Він допомагав Вольтеру писати *«Історії Карла XII»*. Його освіченість і дипломатичний хист, незрівнянний стиль публіциста викликали захоплення у європейської еліти.

Портрет Пилипа Орлика роботи художника Миколи Підгорного

Останні роки свого життя Орлик наполегливо працював над витворенням широкої антиросійської коаліції, розраховуючи на підтримку Туреччини, а також прихильного до нього Станіслава Лещинського і французького двору.

Точна дата смерті гетьмана у вигнанні невідома. Найімовірніше, помер у Яссах в 1742 р. Перед смертю Орлик послав листа до запорожців, нагадуючи їм про високий обов'язок захищати рідну землю.

Найкращу епітафію Пилипу Орлику склав його син, соратник і продовжувач справи боротьби за українську ідею Григорій-Петро Орлик. У листі до міністра закордонних справ Франції Амельо він писав: *«Ви не можете уявити собі мого горя; батько був для мене всім: другом, дорадником і вождем. Він був живим доказом що людина в принципах може донести раз з'ясовані ідеали до кінця свого життя»*.

Найвидатнішою пам'яткою, яку залишив по собі Пилип Орлик, стала Конституція, названа його іменем, що мала прислужитися самостійній українській державі. Уперше в історії української політичної думки гетьман укладав офіційну угоду зі своїми виборцями, чітко зазначаючи умови, за яких він отримував владу. Саме тому цей документ вважають першою українською конституцією.

*«Хоч би які великі були московські насильства,
вони не дають москалям жодного права на Україну»*

П. Орлик

Конституція Орлика фактично проголошувала в Україні незалежну республіку. Окрім того, передбачала політичну незалежність України від Московії та розбудову незалежної української церкви. Цей документ вперше описав Україну, як повноцінну державу – частину Заходу, а не *«русского мира»*.

Конституція відроджувала державні кордони часів розквіту Гетьманщини і регламентувала зовнішні та внутрішні соціально-політичні та економічні відносини гетьмана зі старшиною та рядовим козацтвом, встановлюючи інституцію на кшталт козацького парламенту, до якого залучалися не лише генеральна та полкова старшина, але і січовики. Обмежувала привілеї гетьмана та старшини, вирівнювала козаків у правах, зберігаючи при цьому окремий статус запорожців.

Вперше був запропонований розподіл влади на окремі гілки. Законодавча влада – Генеральна Рада, до якої мали входити генеральна та полкова старшина, представники козацьких полків (генеральні радники) і Запорозької Січі. Генеральна Рада мала скликатися тричі на рік – на Різдво, Великдень та Покрову. Впродовж часу «між сесіями» повноваження Генеральної Ради виконували гетьман і Рада генеральної старшини – вища виконавча влада. Суд за Конституцією мав бути незалежний. Уперше Орлик застосовує поняття «*вільний народ*», тобто населення конкретної території, яке має самоврядні права.

Мала Конституція і, як сказали б нині, антикорупційну спрямованість. Вона, наприклад, забороняла підкуп і затверджувала прямі доповіді гетьману – без посередництва наближених до нього слуг. Гетьман і полковники були повністю відсторонені від розпорядження військовим скарбом – цим мав відати генеральний скарбник і скарбники в полках. Скарбником повинна бути людина «*благосовісна*», написав Орлик.

Конституція мала також і соціальну спрямованість – щоб людям військовим і посполитим «*не чинились тяготи і... здирства*». Окремо Орлик потурбувався про старих козаків, вдів, сиріт і «*людей убогих*» – щоб не притягалися до всіляких повинностей і податків. Одна із статей гарантувала права та привілеї Києва та інших міст із магістратами – така собі нотка сучасної децентралізації... У останньому пункті Конституції говорилося про гетьмана як про верховного гаранта прав, бо ж «йому доручаються і всі у Вітчизні нелади для премудрого оправління, права та вольності військові для непорушного збереження та оборони». Документ існував у двох мовних варіантах: староукраїнському та латинському.

Документи, підписані гетьманом Пилипом Орликом, були укладені староукраїнською та латинською мовами у кількох екземплярах. Староукраїнська конституція та її копії писалися для представників козацтва та старшини. Латиномовна – була в першу чергу призначена для Карла XII та для монархів європейський країн.

Оригінальний рукопис староукраїнською із особистим підписом Пилипа Орлика та печаткою Війська Запорозького зараз зберігається у Російському державному архіві давніх актів. Цей документ було віднайдено українськими дослідниками у 2008 році. Нині історики лише припускають, як документ міг потрапити до російського архіву. За припущеннями, спочатку він опинився на

українських землях разом із запорожцями, які повернулися з еміграції з дозволу російського уряду, а пізніше був переданий до російських архівів.

Оригінал Конституції латинською мовою з XVIII століття зберігається у Швеції. Цей документ був вивезений Орликом і залишився серед його спадщини і паперів у країні, де він проживав і мав політичний притулок.

Конституція Пилипа Орлика є вершиною української політичної думки XVIII століття.

За своїми демократичними принципами суспільного життя вона значно випередила свій час та показала перший приклад моделі парламентської держави. Вона стверджувала ідеї громадянського демократичного суспільства, передбачала вільну та незалежну державу, засновану на праві народу на самовизначення. У Європі та світі ці ідеї лише почали розроблятися (американська конституція – 1787 р., французька та польська – 1791 р.), а в «*Пактах і Конституціях Орлика*», ратифікованих 1710 р., визріли ліберально-демократичні традиції, якими нині живе весь світ.

Оригінал Конституції Пилипа Орлика, м. Стокгольм, Швеція

ЛІТЕРАТУРА З ФОНДУ НБ НУ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Грабовський, С. Конституція Пилипа Орлика / С. Грабовський, С. Ставрояні, Л. Шкляр // Нариси з історії Українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставрояні, Л. Шкляр. – К. : Генеза, 1995. – С. 235-250.

Крупницький, Б. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742). Його життя і доля / Б. Крупницький. – К. : Дніпро, 1991. – 78 с.

Реєнт, О. «...природа моя, з прадідів моїх не дозволяє мені бути зрадником, і зобов'язує мене бути вірним моєму добродійнику» Пилип Степанович Орлик (1672-1742) / О. Реєнт, І. Коляда // Усі гетьмани України. Легенди, Міфи, Біографії. – Харків : Фоліо, 2007. – С. 297-321.

Різниченко, В. Пилип Орлик (Гетьман-Емігрант) / В. Різниченко. – К. : ГПВО «Поліграфіст», 1991. – 48 с.

Шаров, І. Орлик Пилип / І. Шаров // 100 видатних імен України. – К. : Альтернативи, 1999. – С. 293-298.

Шевчук, В. Місія Пилипа Орлика / В. Шевчук // Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. – К. : АБРИС, 1995. – С. 192-213.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Герої України. Орлик Пилип Степанович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://heroes.profi-forex.org/ua/pilip-orlik>

Пилип Орлик – перший гетьман у вигнанні [Електронний ресурс] / М. Шевелева. – Режим доступу: <https://uain.press/blogs/pylyp-orlyk-pershyj-getman-u-vygnanni-1097054>

Конституція Пилипа Орлика – пам'ятка правової думки [Електронний ресурс] / М. Сатпаєв. – Режим доступу: <https://uain.press/articles/konstytutsiya-pylypa-orlyka-pam-yatka-pravovoyi-dumky-1023776>